https://doi.org/10.47152/psihsoc2026.10

Jasmina Igrački*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

UTICAJ MENTALNOG ZDRAVLJA ČLANOVA PORODICE NA KRIMINALNO PONAŠANJE*

Rad istražuje psihološke faktore koji utiču na kriminalitet unutar porodice, fokusirajući se na mentalno zdravlje članova porodice kao ključni element. Analizirajući različite studije i teorije, analizirano je kako poremećaji mentalnog zdravlja, poput depresije, anksioznosti i zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, mogu doprineti nasilnom ponašanju i kriminalnim aktivnostima. Takođe, autorka razmatra uticaj porodične dinamike, kao što su disfunkcionalni obrasci komunikacije i emocionalne povezanosti na razvoj kriminalnog ponašanja. Istraživanje ukazuje na to da podrška i intervencije usmerene na poboljšanje mentalnog zdravlja članova porodice mogu značajno smanjiti rizik od kriminaliteta. Ovaj rad naglašava važnost holističkog pristupa u prevenciji kriminala, koji uključuje rad sa porodicama kako bi se stvorilo zdravije okruženje i smanjila mogućnost pojave kriminalnih aktivnosti.

Ključne reči: *porodica, kriminalitet, mentalno zdravlje, prevencija, socijalna podrška*

* E-mail: jasminaigracki@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0533-9033

* Ovaj rad je nastao kao rezultat angažovanja autora u skladu sa Planom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2026. godinu (na osnovu ugovora br. 451-03-33/2026-03/ 200039 sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije).

1. Uvod

Mentalno zdravlje predstavlja jedan od ključnih aspekata ukupnog funkcionisanja pojedinca i njegovog odnosa prema neposrednom i širem društvenom okruženju. Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije (WHO), mentalno zdravlje ne podrazumeva samo odsustvo mentalnih poremećaja, već predstavlja stanje dobrobiti u kojem pojedinac ostvaruje svoje potencijale, uspešno se nosi sa svakodnevnim stresovima, produktivno radi i doprinosi zajednici (World Health Organization [WHO], 2022). U tom kontekstu, porodica, kao primarna socijalna jedinica, ima presudnu ulogu u formiranju psihološkog razvoja, emocionalnog funkcionisanja i ponašanja pojedinca. Porodično okruženje predstavlja jedno od prvih i najvažnijih okruženja u kojima pojedinac razvija obrasce ponašanja, načine suočavanja sa stresom, emocionalne veštine i odnose sa drugima. Zbog toga kvalitet porodičnih odnosa i podrška koju pojedinac dobija unutar porodice mogu imati značajan uticaj na njegovo mentalno zdravlje i opšte blagostanje. Međutim, povezanost mentalnog zdravlja i kriminalnog ponašanja ne može se posmatrati linearno niti se prisustvo mentalnog poremećaja može poistovetiti sa kriminalnim ponašanjem. Kriminalitet predstavlja složen fenomen na koji utiče međudelovanje individualnih, psiholoških, porodičnih, socijalnih i ekonomskih faktora. Kriminalno ponašanje predstavlja kompleksan društveni fenomen koji se ne može objasniti jednim uzrokom, već je rezultat međusobnog delovanja bioloških, psiholoških i socijalnih faktora. Savremeni teorijski pristupi naglašavaju značaj rane porodične sredine i

emocionalne stabilnosti kao ključnih faktora u prevenciji devijantnog ponašanja (Agnew, 2006). Disfunkcionalne porodice, obeležene konfliktima, nasiljem, zanemarivanjem ili psihološkom nestabilnošću članova, često predstavljaju rizično okruženje koje može doprineti razvoju kriminalnih obrazaca ponašanja.

Porodično okruženje predstavlja prvi i najvažniji kontekst socijalizacije, u kojem se oblikuju emocionalni obrasci, sistem vrednosti i obrasci ponašanja. Kvalitet porodičnih odnosa, kao i mentalno zdravlje članova porodice, posebno roditelja, direktno utiču na razvoj ličnosti deteta. Istraživanja pokazuju da prisustvo mentalnih poremećaja u porodici, poput depresije, anksioznosti ili poremećaja ličnosti, može značajno povećati rizik od razvoja antisocijalnog i kriminalnog ponašanja kod dece i adolescenata (Farrington, 2005; Murray et al., 2012). U okviru porodice dete usvaja određene vrednosti, norme i načine reagovanja na konflikte. Zbog toga kvalitet porodičnih odnosa i način funkcionisanja roditeljske uloge mogu imati značajnu ulogu u razvoju prosocijalnog, ali i problematičnog ponašanja. Istraživanja domaćih autora ukazuju na značaj porodičnih faktora u razumevanju maloletničke delinkvencije, pri čemu se posebno izdvajaju slab roditeljski nadzor, nekonzistentna disciplina, niska povezanost roditelja i dece, roditeljska zloupotreba supstanci i kriminalitet roditelja (Igrački & Ilijić, 2016). U tom kontekstu, mentalno zdravlje roditelja može predstavljati važan deo šireg porodičnog konteksta. Depresivnost, anksioznost, problemi sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci i druga psihička stanja mogu otežati ostvarivanje stabilne roditeljske uloge, naročito ukoliko nisu

prepoznata i adekvatno tretirana. Međutim, njihov uticaj potrebno je posmatrati posredno, preko kvaliteta roditeljstva, emocionalne dostupnosti, porodičnog stresa i drugih faktora, a ne kao neposredan uzrok kriminalnog ponašanja.

Posebno mesto u ovoj problematici zauzima porodično nasilje**.** Nasilje u porodici istovremeno može biti oblik kriminaliteta, faktor rizika za različite negativne razvojne ishode kod dece i okolnost koja utiče na celokupno psihosocijalno funkcionisanje porodice. Kompleksnost porodičnog nasilja jeste potreba da se ono posmatra ne samo kroz normativni i krivičnopravni okvir već i kroz njegove socijalne i porodične posledice (Kovačević, Kovačević-Lepojević i Turanjanin, 2017).

Posebno je značajno pitanje položaja dece koja su izložena nasilju u porodici. Dete ne mora biti direktna žrtva fizičkog ili psihičkog nasilja da bi bilo pogođeno njegovim posledicama. Izloženost nasilju između drugih članova porodice može uticati na osećaj sigurnosti deteta, njegove emocionalne reakcije, obrasce rešavanja konflikata i odnose sa drugim ljudima, te je neophodno da se deca prepoznaju kao žrtve nasilja u porodici i da im se obezbedi odgovarajuća zaštita u krivičnom postupku (Igrački & Brašovan Delić, 2024). Jedan od važnih faktora u razvoju problematičnog ponašanja jeste struktura i stabilnost porodice**.** Pri tome, sama struktura porodice ne bi trebalo da se posmatra kao automatski prediktor kriminaliteta. Važnije je analizirati kvalitet odnosa, ekonomsku i emocionalnu stabilnost, roditeljski nadzor, dostupnost podrške i druge okolnosti u kojima dete odrasta, odnos između jednoroditeljskih porodica i maloletničke delinkvencije, ukazujući na

značaj proučavanja porodičnih faktora rizika, a ne samo formalne strukture porodice (Vasiljević-Prodanović & Kovačević, 2020).

Uloga porodice posebno dolazi do izražaja tokom adolescencije. Adolescencija predstavlja razvojni period u kojem se intenziviraju procesi osamostaljivanja, formiranja identiteta i uspostavljanja odnosa sa vršnjacima. U nepovoljnim porodičnim okolnostima adolescent može tražiti pripadnost i podršku izvan porodice. Ukoliko se poveže sa grupama koje ispoljavaju delinkventne obrasce ponašanja, može doći do povećanja izloženosti kriminalnim aktivnostima. Na to upućuju različite okolnosti povezane sa maloletničkim kriminalitetom, među kojima su sukobi u porodici, pritisci roditelja i škole, potreba za potvrđivanjem u grupi, impulsivnost i neadekvatno korišćenje slobodnog vremena (Jugović, 2023). Sličan značaj ima i pitanje roditeljskog nadzora i kvaliteta odnosa između roditelja i dece. Među porodičnim faktorima rizika za maloletničku delinkvenciju postoji slabo praćenje i nadzor dece, nekonzistentni disciplinski postupci, nizak nivo vezanosti između roditelja i dece, kao i roditeljska zloupotreba supstanci ili kriminalitet (Igrački & Ilijić: 2016) , te je potrebno posmatrati porodični sistem kao celinu, odnosno analizirati kako se različiti rizici međusobno povezuju.

Pri tome, značajno je naglasiti da nepovoljno porodično iskustvo ne predstavlja determinantu budućeg kriminalnog ponašanja. Deca koja odrastaju u porodicama sa konfliktima, nasiljem, ekonomskim teškoćama ili psihološkim problemima ne postaju nužno delinkventna ili kriminalno aktivna. Ishod zavisi od brojnih zaštitnih faktora, uključujući podršku drugih odraslih osoba,

kvalitet školskog okruženja, pozitivne odnose sa vršnjacima, dostupnost psihološke i socijalne pomoći i razvijene sposobnosti rešavanja konflikata. U tom smislu, značajna je uloga sistema socijalne zaštite i drugih institucija koje mogu pružiti podršku porodicama u riziku. To se ogleda kroz složenu socijalnu situaciju dela maloletnih učinilaca krivičnih dela, uključujući prisustvo disfunkcionalnih porodičnih okolnosti, zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, obrazovne probleme i nedostatak adekvatne podrške nakon izvršenja vaspitne mere (Stevanović, 2023), tako da, prevencija ne bi trebalo da bude usmerena isključivo na ponašanje deteta, već i na okolnosti u koje se ono vraća nakon intervencije. Važan aspekt predstavlja i odnos krivičnopravnog sistema prema porodici. Odgovornost za ponašanje deteta ne može se automatski pripisati roditeljima, što je posebno važno pri izradi preventivnih programa (Stevanović, 2023), te odgovornost i intervencije moraju biti individualizovane i zasnovane na konkretnim okolnostima slučaja. Poseban značaj u ovom kontekstu ima koncept transgeneracijskog prenosa, koji ukazuje na to da se obrasci ponašanja, uključujući i devijantne, mogu prenositi sa jedne generacije na drugu kroz procese socijalnog učenja i identifikacije (Bandura, 1977). Deca koja odrastaju u okruženju u kojem su prisutni mentalni poremećaji, nasilje ili emocionalna nestabilnost često internalizuju takve obrasce ponašanja i mogu ih reprodukovati u kasnijem životnom dobu.

Krivičnopravna dimenzija problema dodatno dobija na značaju kada se posmatraju nasilje u porodici, zaštita žrtava i mere prevencije. Kriminološki i viktimološki aspekt nasilja, položaj žrtava

i nasilje prema ženama, femicid u kontekstu porodičnih i partnerskih odnosa kao i kriminalitet, iz perspektive žrtve, ukazuju na značaj institucionalne i društvene podrške žrtvama kriminaliteta (Nikolić-Ristanović, 2002, 2011; Jovanović & Ćopić, 2025). Stanje i tendencija kriminaliteta maloletnika u Srbiji omogućava povezivanje individualnih i društvenih faktora kriminaliteta sa krivičnopravnim sistemom (Vujičić, 2020), kao i odnos psihijatrijskog lečenja i krivičnog prava, što je neposredno relevantno za oprezno razmatranje veze između mentalnog zdravlja i kriminaliteta (Vujičić, 2019).

Na osnovu navedenog, kriminalno ponašanje ne treba objašnjavati samo mentalnim zdravljem pojedinca. Preciznije je posmatrati ga kao rezultat međudelovanja individualnih karakteristika i porodičnih, vršnjačkih, ekonomskih i širih društvenih okolnosti. Takav pristup je naročito važan u proučavanju maloletničke delinkvencije, jer dete i adolescent još uvek prolaze kroz intenzivan proces psihološkog i socijalnog razvoja. Zaštitni faktori mogu imati značajnu ulogu u prekidanju potencijalnog lanca rizika. Među njima se posebno mogu izdvojiti: Stabilan odnos sa najmanje jednom odraslom osobom; Kvalitetna emocionalna podrška; Adekvatan roditeljski nadzor i jasne granice; Pravovremena psihološka i psihijatrijska pomoć; Podrška škole i lokalne zajednice; Pozitivni odnosi sa vršnjacima; Razvijene veštine komunikacije i rešavanja konflikata; Rano prepoznavanje nasilja i zloupotrebe psihoaktivnih supstanci; Dostupnost socijalnih i institucionalnih servisa podrške.

Cilj ovog rada jeste da se ispita na koji način mentalno zdravlje članova porodice, kvalitet porodičnih odnosa i drugi povezani psihološki i socijalni faktori mogu biti povezani sa razvojem kriminalnog i delinkventnog ponašanja. Poseban fokus biće stavljen na ulogu roditeljstva, porodične dinamike, nasilja u porodici, maloletničke delinkvencije i zaštitnih faktora. Razumevanje ove problematike od značaja je za naučnu i stručnu zajednicu, ali i za praksu u oblastima socijalne zaštite, obrazovanja, mentalnog zdravlja i pravosuđa. Efikasna prevencija zahteva koordinisan pristup koji ne počiva samo na kažnjavanju počinioca, već i na ranom prepoznavanju rizika, zaštiti žrtava, podršci porodicama i stvaranju uslova za zdrav psihosocijalni razvoj dece i mladih.

2. Teorijski okvir mentalnog zdravlja

Mentalno zdravlje predstavlja složen i višedimenzionalan koncept koji obuhvata emocionalno, psihološko i socijalno blagostanje pojedinca. Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji, mentalno zdravlje predstavlja stanje blagostanja u kojem pojedinac ostvaruje svoje sposobnosti, može da se suočava sa uobičajenim životnim stresovima, produktivno radi i doprinosi zajednici (World Health Organization [WHO], 2022).

Ovakvo shvatanje ukazuje na to da mentalno zdravlje nije moguće svesti isključivo na odsustvo mentalnog poremećaja, već ga treba posmatrati kao stanje koje omogućava pojedincu da funkcioniše u različitim životnim oblastima. Savremeni pristupi mentalnom zdravlju uključuju i perspektivu pozitivne psihologije,

koja naglašava značaj ličnih snaga, psihološke otpornosti, pozitivnog funkcionisanja i subjektivnog doživljaja blagostanja (Seligman, 2011). U tom smislu, mentalno zdravlje može se posmatrati kao kontinuum, odnosno dinamičan proces koji se kreće od optimalnog psihološkog i socijalnog funkcionisanja do različitih oblika psihičkih teškoća i poremećaja. Na mentalno zdravlje pojedinca ne utiču samo individualne karakteristike, već i širi društveni i porodični kontekst. Biopsihosocijalni model mentalnog zdravlja polazi od pretpostavke da se psihičko funkcionisanje oblikuje kroz međudelovanje bioloških, psiholoških i socijalnih činilaca (Engel, 1977). Takav pristup je naročito značajan za kriminološka istraživanja, jer omogućava da se ponašanje pojedinca ne posmatra izolovano od njegovog porodičnog, društvenog i životnog okruženja.

U kontekstu kriminaliteta, posebno je važno izbeći pojednostavljeno poistovećivanje mentalnog poremećaja sa kriminalnim ponašanjem. Postojanje određenog mentalnog poremećaja samo po sebi ne znači da će pojedinac ispoljiti kriminalno ponašanje. Veći značaj imaju kombinacije različitih faktora rizika, kao što su nepovoljni porodični odnosi, nasilje, zanemarivanje, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, problemi u socijalizaciji, vršnjački uticaji i prethodno problematično ponašanje. U tom smislu ogleda se značaj ličnih karakteristika maloletnika, kvaliteta roditeljstva, stabilnosti porodice, obrazovanja i uticaja vršnjaka u razumevanju maloletničke delinkvencije (Igrački & Stevanović, 2015). Mentalni poremećaji predstavljaju značajan javnozdravstveni problem i mogu imati različite posledice po

funkcionisanje pojedinca, njegove odnose sa drugim ljudima i sposobnost prilagođavanja životnim zahtevima. Među najčešće proučavanim poremećajima izdvajaju se depresivni i anksiozni poremećaji, bipolarni poremećaj, poremećaji ličnosti, kao i poremećaji povezani sa upotrebom psihoaktivnih supstanci (American Psychiatric Association [APA], 2013).

Depresivni poremećaji karakterišu se, između ostalog, trajnim sniženjem raspoloženja, gubitkom interesovanja ili zadovoljstva, promenama u funkcionisanju i smanjenom sposobnošću obavljanja svakodnevnih aktivnosti. Anksiozni poremećaji obuhvataju izražen i često dugotrajan strah, zabrinutost ili napetost koji mogu značajno ometati svakodnevno funkcionisanje. Poremećaji povezani sa upotrebom psihoaktivnih supstanci mogu dodatno komplikovati psihološko i socijalno funkcionisanje pojedinca, posebno kada su praćeni impulsivnošću, problemima u kontroli ponašanja i poremećenim porodičnim i socijalnim odnosima.

Posebnu pažnju u kontekstu ovog rada zahtevaju problemi mentalnog zdravlja i ponašanja kod dece i adolescenata. Razvojni period detinjstva i adolescencije predstavlja posebno osetljivu fazu, jer se upravo tada formiraju obrasci ponašanja, emocionalne regulacije i socijalnih odnosa. Problemi u ponašanju, uključujući agresivnost, poremećaje ponašanja i druge oblike antisocijalnog ponašanja, mogu biti povezani sa različitim individualnim i sredinskim faktorima. Moffitt (1993) posebno ističe značaj razvojne perspektive u objašnjenju antisocijalnog ponašanja, ukazujući na različite razvojne puteve koji mogu dovesti do ispoljavanja delinkventnog ponašanja. U tom kontekstu, značajnu ulogu imaju

porodični odnosi, roditeljski nadzor i kvalitet socijalizacije. Istraživanja usmerena na prevenciju maloletničke delinkvencije ukazuju da kvalitet roditeljstva, stabilnost porodice, obrazovno okruženje i odnosi sa vršnjacima predstavljaju važne faktore koji mogu doprineti povećanju ili smanjenju rizika od delinkventnog ponašanja (Igrački & Stevanović, 2015). Mentalno zdravlje je značajno i u kontekstu krivičnopravne reakcije prema učiniocima krivičnih dela. Batrićević (2014) ukazuje na posebnost položaja učinilaca krivičnih dela kod kojih postoje mentalni poremećaji, posebno u kontekstu procene uračunljivosti, psihijatrijskog veštačenja i mogućnosti izricanja mera obaveznog psihijatrijskog lečenja. Pri tome, autorka naglašava da učinioci sa mentalnim poremećajima predstavljaju relativno mali deo ukupnog kriminaliteta, što dodatno potvrđuje potrebu da se mentalno zdravlje i kriminalitet ne posmatraju kao sinonimni fenomeni. Mentalno zdravlje predstavlja rezultat složenog međudelovanja bioloških, psiholoških i socijalnih faktora, što se najčešće objašnjava kroz biopsihosocijalni model (Engel, 1977). Biološki faktori obuhvataju genetske predispozicije, neurobiološke procese i druge karakteristike organizma. Psihološki faktori uključuju osobine ličnosti, emocionalnu regulaciju, načine suočavanja sa stresom i prethodna životna iskustva, dok socijalni faktori obuhvataju porodicu, vršnjake, školu, radno okruženje, društvenu zajednicu, kulturu i socioekonomske uslove.

Porodica zauzima posebno mesto među socijalnim faktorima koji utiču na mentalno zdravlje, budući da predstavlja primarno okruženje u kojem pojedinac razvija emocionalne, socijalne i

komunikacione sposobnosti. Kvalitet porodičnih odnosa, način komunikacije, roditeljski stilovi i stepen emocionalne podrške mogu imati značajan uticaj na razvoj i psihološko funkcionisanje deteta. Nasuprot tome, konflikti u porodici, nasilje, zanemarivanje, emocionalna zloupotreba i nestabilni porodični odnosi mogu predstavljati značajne faktore rizika za psihološke probleme. Repetti et al. (2002) ukazuju da hronično izlaganje nepovoljnim porodičnim uslovima može biti povezano sa problemima u emocionalnom i socijalnom funkcionisanju dece i adolescenata. Sličan značaj porodičnog konteksta može se uočiti i u istraživanjima nasilja i viktimizacije u Srbiji i zemljama bivše Jugoslavije. Nikolić-Ristanović (2002) ukazuje na značaj porodičnog nasilja kao društvenog fenomena, dok Ćopić (2004) naglašava posledice nasilja nad ženama u porodici, uključujući narušavanje osećaja sigurnosti i poverenja.

Psihološko nasilje predstavlja posebno značajan faktor jer njegove posledice nisu nužno neposredno vidljive, ali mogu biti dugotrajne, a značaj psihološkog zlostavljanja kao oblika nasilja u porodici i njegove moguće posledice po žrtve, mogu biti pogubne (Igrački & Brašovan Delić, 2022). Porodični faktori mogu biti značajni i u objašnjenju nastanka i razvoja problema u ponašanju kod dece i adolescenata. Stabilna porodica, adekvatan roditeljski nadzor, kvalitetna komunikacija i emocionalna podrška mogu imati zaštitnu funkciju, dok nestabilnost, zanemarivanje i izloženost nasilju mogu povećavati rizik od razvoja problematičnih obrazaca ponašanja. Upravo kvalitet roditeljstva i stabilnost porodice izdvajaju se među značajnim faktorima u prevenciji maloletničke

delinkvencije (Igrački & Stevanović, 2015). Značaj porodičnog okruženja posebno dolazi do izražaja kod dece koja su žrtve nasilja, jer zlostavljanje dece i potreba za sistematskom društvenom reakcijom i prevencijom, posebnim merama zaštite dece žrtava u krivičnim postupcima i smanjenje rizika od sekundarne viktimizacije (Igrački, 2012; Stevanović, 2018).

Sa druge strane, zaštitni faktori, kao što su podržavajući porodični odnosi, emocionalna stabilnost, kvalitetna komunikacija, socijalna podrška i dostupnost odgovarajućih institucija, mogu doprineti razvoju otpornosti pojedinca. Koncept rezilijentnosti odnosi se na sposobnost pojedinca da se prilagodi nepovoljnim okolnostima i da, uprkos prisustvu različitih faktora rizika, očuva ili ponovo uspostavi adekvatno funkcionisanje (Rutter, 2006). Mentalno zdravlje stoga ne treba posmatrati kao statičnu karakteristiku pojedinca, već kao dinamičan proces koji se menja pod uticajem različitih životnih okolnosti. Poseban značaj imaju stresni događaji, porodični odnosi, iskustva nasilja i viktimizacije, kao i dostupnost socijalne i institucionalne podrške. Istraživanja o nasilju u porodici ukazuju da dugotrajna izloženost nasilju može imati ozbiljne psihološke i socijalne posledice, dok odgovarajuća podrška žrtvama predstavlja važan element njihovog oporavka i ponovne integracije u zajednicu (Nikolić-Ristanović, 1999, 2002; Ćopić, 2004). Uzimajući u obzir navedeno, mentalno zdravlje može se posmatrati kao rezultat kontinuirane interakcije individualnih, porodičnih i društvenih faktora. Ovakav pristup je od posebnog značaja za razumevanje veze između mentalnog zdravlja članova porodice i kriminalnog ponašanja, jer omogućava da se kriminalitet

ne tumači kao posledica jednog izolovanog uzroka, već kao rezultat složenog međudelovanja različitih faktora rizika i zaštitnih faktora. U tom smislu, prevencija kriminaliteta podrazumeva i pravovremeno prepoznavanje problema mentalnog zdravlja, nasilja, porodične disfunkcionalnosti i drugih okolnosti koje mogu negativno uticati na razvoj pojedinca.

3. Porodica kao primarni socijalni sistem

Porodica predstavlja osnovnu društvenu grupu i jedan od najznačajnijih konteksta u kojima se odvija proces socijalizacije pojedinca. Od najranijeg detinjstva dete u okviru porodice stiče prva iskustva u međuljudskim odnosima, usvaja norme i vrednosti i razvija obrasce ponašanja koji mogu imati značaj za njegovo kasnije funkcionisanje u društvu. Zbog toga se porodica može posmatrati kao jedan od ključnih činilaca psihološkog i socijalnog razvoja deteta. Značaj porodice posebno je naglašen u okviru ekološke teorije razvoja Urieja Bronfenbrennera. Prema ovom pristupu, razvoj pojedinca odvija se u okviru različitih, međusobno povezanih sistema, pri čemu porodica predstavlja deo neposrednog okruženja, odnosno mikrosistema, sa kojim dete ostvaruje svakodnevne i neposredne interakcije (Bronfenbrenner, 1979). Uticaj porodice, međutim, nije izolovan od šireg društvenog okruženja, već je povezan sa školom, vršnjacima, lokalnom zajednicom i drugim društvenim institucijama. Kroz svakodnevne interakcije sa roditeljima i drugim članovima porodice dete uči kako da uspostavlja odnose sa drugima, rešava konflikte, izražava emocije i reaguje na društvene norme. Na taj način porodica predstavlja značajan

prostor socijalnog učenja. Obrasci ponašanja koje dete posmatra i doživljava u porodičnom okruženju mogu postati modeli za njegovo kasnije ponašanje, posebno kada su određeni načini reagovanja dugotrajno prisutni i dosledno se ponavljaju.

Poseban značaj ima kvalitet emocionalne veze između deteta i roditelja. Bowlby (1988), u okviru teorije afektivnog vezivanja, ukazuje na značaj ranih odnosa deteta sa osobama koje o njemu brinu. Sigurna emocionalna baza omogućava detetu da istražuje okruženje uz osećaj sigurnosti i podrške, dok kvalitet ranih odnosa može biti povezan sa kasnijim razvojem emocionalnih i socijalnih kompetencija. U tom smislu, emocionalna dostupnost roditelja, podrška i predvidljivost odnosa predstavljaju važne potencijalne zaštitne faktore u razvoju deteta. Sa druge strane, dugotrajna izloženost odbacivanju, zanemarivanju, nasilju ili izrazito konfliktnim odnosima može predstavljati značajan razvojni rizik. Pri tome je važno naglasiti da nepovoljni porodični uslovi ne dovode automatski do razvoja kriminalnog ili delinkventnog ponašanja. Njihov uticaj zavisi od brojnih individualnih i društvenih okolnosti, uključujući karakteristike deteta, odnose sa vršnjacima, školsku sredinu i šire socijalne uslove. U kriminološkom smislu, značaj porodice može se objasniti i kroz teoriju socijalne kontrole. Hirschi (1969) smatra da povezanost pojedinca sa konvencionalnim društvenim institucijama, posebno porodicom i školom, može doprineti poštovanju društvenih normi. Njegov koncept društvenih veza obuhvata privrženost, posvećenost, uključenost i uverenje. Kasnija istraživanja nastavila su da ispituju značaj privrženosti porodici i drugim konvencionalnim institucijama u objašnjenju delinkventnog ponašanja.

Porodična dinamika odnosi se na obrasce interakcije, komunikacije, emocionalnih odnosa i raspodele uloga između članova porodice. Način na koji članovi porodice međusobno komuniciraju, rešavaju konflikte i pružaju podršku može imati značajan uticaj na razvoj deteta i njegovo ponašanje. Funkcionalne porodične odnose karakterišu adekvatna komunikacija, emocionalna dostupnost, jasne granice i međusobna podrška. Nasuprot tome, dugotrajna izloženost konfliktima, nedoslednoj disciplini, odbacivanju ili nasilju može predstavljati faktor rizika za razvoj različitih problema u ponašanju. U tom smislu, nije dovoljno posmatrati pojedinačne karakteristike članova porodice, već je potrebno analizirati odnose i obrasce interakcije koji postoje unutar čitavog porodičnog sistema.

Teorija porodičnih sistema koju je razvio Minuchin (1974) porodicu posmatra kao međusobno povezanu celinu. Promena ponašanja jednog člana može uticati na ostale članove, dok se ponašanje pojedinca može razumeti tek kada se uzme u obzir širi obrazac porodičnih odnosa. Ovakav pristup posebno je značajan kada se analiziraju problemi u ponašanju dece i adolescenata, jer se njihovo ponašanje ne može u potpunosti razumeti nezavisno od odnosa i procesa koji postoje u porodici. Jedan od značajnih aspekata porodične dinamike jeste način roditeljskog vaspitanja. Baumrind (1991) razlikuje različite stilove roditeljstva, pri čemu se autoritativni stil povezuje sa kombinacijom emocionalne topline, podrške i jasnih pravila. Autoritarni, permisivni i zanemarujući obrasci razlikuju se prema nivou kontrole i emocionalne podrške koju roditelji pružaju detetu. U savremenim istraživanjima roditeljski

stilovi se ne posmatraju izolovano, već se analiziraju kroz konkretne dimenzije roditeljskog ponašanja, kao što su nadzor, disciplina, podrška, kontrola i komunikacija. Posebno je značajan roditeljski nadzor. Patterson i Stouthamer-Loeber (1984) pokazali su povezanost određenih porodičnih praksi, uključujući roditeljski nadzor i disciplinovanje, sa delinkventnim ponašanjem adolescenata. PubMed Patterson, DeBaryshe i Ramsey (1989) razvili su razvojni model antisocijalnog ponašanja prema kojem neefikasne roditeljske prakse mogu biti deo niza iskustava povezanih sa problemima u ponašanju, školskim neuspehom, odbacivanjem od strane vršnjaka i uključivanjem u devijantne vršnjačke grupe. Slične nalaze pruža i meta-analiza Hoeve i saradnika (2009), koja je pokazala da su roditeljski nadzor, psihološka kontrola i negativni oblici roditeljske podrške, kao što su odbacivanje i neprijateljstvo, među aspektima roditeljstva koji su najizraženije povezani sa delinkvencijom. PubMed Ovi rezultati ukazuju na značaj kvaliteta roditeljskih odnosa, ali istovremeno pokazuju da se porodični uticaj ne može svesti na jednu karakteristiku ili jedan obrazac roditeljstva. Pojam disfunkcionalne porodice odnosi se na porodično okruženje u kojem postoje ozbiljni i dugotrajniji problemi u ostvarivanju emocionalnih, razvojnih i socijalnih potreba članova porodice. Takvo okruženje može biti obeleženo hroničnim konfliktima, nasiljem, zanemarivanjem, zloupotrebom psihoaktivnih supstanci, neadekvatnim roditeljskim nadzorom, nepredvidivom disciplinom ili drugim oblicima narušenog porodičnog funkcionisanja. Ipak, pojam „disfunkcionalna porodica“ treba koristiti oprezno. Sama činjenica da porodica ima određene

teškoće ne znači da će dete razviti delinkventno ili kriminalno ponašanje. Preciznije je govoriti o porodičnim faktorima rizika i zaštitnim faktorima, jer isti nepovoljni uslovi ne proizvode jednake posledice kod sve dece. Jedan od značajnih faktora rizika jeste izloženost nasilju u porodici. Deca mogu biti direktne žrtve nasilja, ali mogu biti i svedoci nasilja između drugih članova porodice. Nikolić-Ristanović (2002) u istraživanju nasilja u porodici u Srbiji ukazuje na složenost ovog fenomena i na posledice koje porodično nasilje može imati po članove porodice. Istraživanje sprovedeno u Vojvodini takođe je ukazalo na prisustvo nasilja nad decom u porodicama u kojima postoji nasilje nad ženama, pri čemu deca mogu istovremeno biti svedoci i direktne žrtve nasilja. Sa aspekta socijalnog učenja, izloženost nasilnim obrascima ponašanja može biti značajna zato što dete uči posmatranjem i imitacijom ponašanja osoba koje predstavljaju važne modele. Ukoliko se agresivno ponašanje u porodici često pojavljuje kao način rešavanja konflikata, dete može usvojiti takav obrazac kao jedan od mogućih načina reagovanja. Međutim, njegovo kasnije ponašanje zavisi i od drugih faktora, zbog čega se ne može pretpostaviti da će svako dete izloženo nasilju postati nasilno ili delinkventno. Porodični faktori povezani sa delinkvencijom mogu uključivati i neadekvatan roditeljski nadzor, nedoslednu disciplinu, slabu emocionalnu povezanost, česte konflikte između roditelja i prisustvo antisocijalnog ponašanja drugih članova porodice. Patterson i saradnici posebno naglašavaju značaj porodičnih procesa, kao što su nadzor, disciplinovanje, pozitivno roditeljstvo i rešavanje problema, u razumevanju razvoja antisocijalnog ponašanja.

U domaćem kontekstu, značajan izvor podataka predstavlja istraživanje maloletničke delinkvencije sprovedeno u Srbiji u okviru treće Međunarodne ankete samoprijavljivanjem delinkvencije (ISRD3). Istraživanje je sprovedeno tokom 2013. i 2014. godine na uzorku od 1.344 učenika osnovnih i srednjih škola u Beogradu i Novom Sadu, a obuhvatilo je delinkventno ponašanje, viktimizaciju i faktore povezane sa njihovom pojavom. (Nikolić-Ristanović, 2016; Ćopić, Stevković, Vasiljević-Prodanović, Kovačević, 2016). U okviru ovog pristupa, porodicu je korisno posmatrati u interakciji sa drugim sistemima. Porodični problemi mogu biti povezani sa školskim neuspehom, problemima u odnosima sa vršnjacima, socijalnom izolacijom ili uključivanjem u devijantne vršnjačke grupe. Zbog toga je analiza maloletničke delinkvencije potpunija kada se istovremeno razmatraju individualni, porodični, vršnjački, školski i širi društveni faktori. Posebno je značajan odnos između porodice i vršnjaka. Patterson i Dishion (1985) ukazuju na istovremeni značaj porodičnih procesa i vršnjačkih odnosa u razvoju delinkventnog ponašanja. Porodica, dakle, može imati direktan značaj za razvoj ponašanja, ali može imati i posredan uticaj kroz način na koji dete ostvaruje odnose sa školom i vršnjacima.

4. Kriminalno ponašanje: teorijski pristupi

Kriminalno ponašanje predstavlja složen oblik društveno neprihvatljivog ponašanja koji se manifestuje kroz izvršenje radnji koje su zakonom određene kao krivična dela. U tom smislu, kriminalno ponašanje treba razlikovati od šireg pojma devijantnog ponašanja, budući da nisu svi oblici društveno neprihvatljivog ili

devijantnog ponašanja istovremeno i krivična dela. Kriminalitet je, prema tome, društveno i pravno određen fenomen čije se granice menjaju u zavisnosti od istorijskog, društvenog i normativnog konteksta (Ignjatović, 2010; Siegel, 2018). Društveno neprihvatljivo ponašanje obuhvata različite oblike protivpravnih aktivnosti, uključujući imovinska krivična dela, nasilnički kriminalitet, seksualni kriminalitet, zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, kriminalitet povezan sa trgovinom ljudima, organizovani kriminalitet i druge oblike kriminaliteta. U kriminološkoj literaturi kriminalno ponašanje može se klasifikovati prema različitim kriterijumima, kao što su priroda krivičnog dela, način izvršenja, stepen nasilnosti, broj učinilaca, uzrast učinioca ili odnos prema žrtvi (Siegel, 2018).

Posebno je značajna podela na nasilničko i nenasilničko kriminalno ponašanje, kao i na individualni i grupni kriminalitet. Nasilničko ponašanje karakteriše upotreba ili pretnja upotrebom sile, dok nenasilnički oblici ne uključuju neposrednu fizičku silu. Istraživanja ukazuju da se struktura kriminaliteta maloletnika razlikuje u zavisnosti od uzrasta, socijalnih okolnosti i sredine u kojoj odrastaju (Igrački & Ilijić, 2016; Stevanović & Igrački, 2015). Kriminalno ponašanje zato nije moguće objasniti samo individualnim osobinama, već je potrebno uzeti u obzir porodično i vršnjačko okruženje, socioekonomske uslove, obrazovanje i šire društvene okolnosti (Stevanović & Igrački, 2015). Nikolić-Ristanović (2000) posebno ukazuje na značaj društvenog i porodičnog konteksta, ističući da se putevi ka kriminalitetu ne mogu razumeti nezavisno od iskustava nasilja, porodičnih odnosa i položaja pojedinca u društvu. Sličan kontekstualni pristup prisutan je i u

istraživanjima nasilja u porodici, gde Jovanović (2010), kao i Nikolić-Ristanović i Ćopić, naglašavaju značaj odnosa moći, porodične dinamike, individualnih iskustava i društvene reakcije (Ćopić et al., 2010; Nikolić-Ristanović, 2010). Sociološke teorije kriminaliteta polaze od pretpostavke da na kriminalno ponašanje utiču društvena struktura, socijalni odnosi, dostupnost legitimnih mogućnosti i procesi socijalizacije. Mertonova teorija anomije objašnjava kriminalno ponašanje kroz nesklad između društveno poželjnih ciljeva i dostupnih legitimnih sredstava za njihovo ostvarivanje. Takav nesklad može stvarati pritisak koji se, u određenim okolnostima, ispoljava kroz devijantne ili kriminalne načine ponašanja (Merton, 1938).

Hirschijeva teorija socijalne kontrole naglašava značaj društvenih veza, posebno vezanosti za roditelje, školu i druge konvencionalne institucije. Slabljenje tih veza može povećati mogućnost uključivanja u delinkventne aktivnosti (Hirschi, 1969). Teorija socijalnog učenja Bandure (1977) ukazuje da se ponašanje usvaja posmatranjem drugih i posledica njihovog ponašanja, zbog čega roditelji, vršnjaci i druge značajne osobe mogu imati važan uticaj na razvoj obrazaca ponašanja. Agnewova teorija opšteg pritiska ističe tri osnovna izvora pritiska: neuspeh u ostvarivanju pozitivno vrednovanih ciljeva, gubitak pozitivnih podsticaja i izloženost negativnim podsticajima. Takva iskustva mogu izazvati negativne emocije, ali pritisak sam po sebi ne dovodi automatski do kriminalnog ponašanja, već njegovo dejstvo zavisi od socijalne podrške, ličnih resursa i drugih okolnosti (Agnew, 1992). Razvojne teorije kriminalnog ponašanja proučavaju promene antisocijalnog

ponašanja kroz životni tok. Moffitt (1993) razlikuje adolescencijom ograničeno antisocijalno ponašanje, karakteristično za period adolescencije i povezano sa razvojnim promenama i uticajem vršnjaka, od životnim tokom trajnog antisocijalnog ponašanja, koje počinje ranije i pokazuje veću kontinuitetnost. Gottfredson i Hirschi (1990) ističu značaj samokontrole, pri čemu nizak nivo samokontrole može povećati sklonost ka ponašanjima koja donose neposrednu korist uz zanemarivanje dugoročnih posledica. Samokontrola se u značajnoj meri oblikuje kroz rani razvoj, roditeljski nadzor i socijalizaciju.

Međutim, individualne karakteristike poput impulsivnosti, agresivnosti ili niske samokontrole ne treba posmatrati kao dovoljne i direktne uzroke kriminalnog ponašanja. Njihov značaj zavisi od interakcije sa socijalnim okruženjem, vršnjačkim uticajima i prilikama za izvršenje krivičnog dela. Stevanović (2020) zato naglašava potrebu povezivanja maloletničkog pravosuđa sa sistemom socijalne zaštite, obrazovanjem i drugim institucijama, kako bi se prihvat, resocijalizacija i reintegracija posmatrali u širem životnom i socijalnom kontekstu.

U proučavanju kriminalnog ponašanja razmatraju se i neuropsihološki faktori. Raine (2013) ukazuje na značaj neurokognitivnog funkcionisanja, impulsivnosti, izvršnih funkcija i regulacije ponašanja, ali naglašava da se njihov uticaj bolje razume kroz interakciju bioloških predispozicija i iskustava iz socijalnog i porodičnog okruženja. Slično tome, prisustvo psihičkih teškoća samo po sebi ne znači da će osoba ispoljavati kriminalno ponašanje, već je potrebno posmatrati povezanost individualnih

karakteristika, emocionalne regulacije, porodičnih odnosa, socijalne podrške i drugih faktora. Kod maloletničkog kriminaliteta posebno je značajan preventivni i razvojni pristup. Ćopić (2024) ističe značaj razvojne i socijalne nezrelosti maloletnika i potrebu da se njihovo kriminalno ponašanje sagledava kroz preventivni i razvojni okvir, a ne samo kroz represivnu reakciju. Prevencija zato treba da obuhvati više nivoa – individualni razvoj, porodicu, školu, vršnjačku grupu i širu društvenu zajednicu.

Na osnovu navedenih pristupa može se zaključiti da nijedna pojedinačna teorija ne pruža potpuno objašnjenje kriminalnog ponašanja. Sociološke teorije naglašavaju društvenu strukturu, norme i društvene veze; psihološki pristupi procese učenja, emocionalne reakcije i individualne karakteristike; razvojne teorije promene ponašanja kroz životni tok, dok neuropsihološki pristupi ukazuju na značaj samokontrole, impulsivnosti i drugih individualnih faktora. Savremeni pristup zato polazi od multifaktorskog i integrativnog modela, prema kojem kriminalno ponašanje nastaje kroz međudelovanje individualnih predispozicija sa karakteristikama porodice, vršnjačke grupe, škole, lokalne zajednice i šireg društvenog okruženja (Stevanović & Igrački, 2015; Igrački & Ilijić, 2016). Posebno mesto u ovom pristupu ima porodica, koja može predstavljati zaštitni faktor, ali i izvor rizika kada su prisutni nasilje, zanemarivanje, nedostatak roditeljskog nadzora ili nestabilni odnosi. Istraživanja ukazuju na potrebu povezivanja individualnih i porodičnih faktora sa širim društvenim okolnostima u objašnjenju kriminalnog ponašanja.

5. Uticaj mentalnog zdravlja članova porodice na razvoj kriminalnog ponašanja

Porodica predstavlja jedno od najznačajnijih okruženja u procesu socijalizacije deteta i razvoja njegovih emocionalnih, socijalnih i moralnih kapaciteta. Zbog toga kvalitet porodičnih odnosa, način vaspitanja, emocionalna dostupnost roditelja, prisustvo nasilja, zanemarivanja i drugih oblika disfunkcionalnosti mogu imati značajan uticaj na razvoj ponašanja dece i adolescenata. U tom kontekstu, narušeno mentalno zdravlje članova porodice, posebno roditelja, ne treba posmatrati kao neposredan i deterministički uzrok kriminalnog ponašanja, već kao jedan od faktora rizika koji, u interakciji sa drugim individualnim, porodičnim i socijalnim okolnostima, može doprineti razvoju problema u ponašanju. Savremena istraživanja ukazuju da je odnos između porodičnog okruženja i kriminalnog ponašanja višeslojan. Mentalne teškoće roditelja mogu biti povezane sa smanjenom emocionalnom dostupnošću, nekonzistentnim roditeljstvom, teškoćama u nadzoru deteta i povećanom izloženošću porodičnom stresu. Istovremeno, negativni uticaji mogu biti ublaženi kvalitetnim roditeljstvom, socijalnom podrškom, dostupnošću zdravstvenih i socijalnih usluga i drugim zaštitnim faktorima. U tom smislu, Igrački (2026) posebno ukazuje na značaj mentalnog zdravlja članova porodice, porodične dinamike i socijalne podrške u razumevanju kriminalnog ponašanja.

Mentalno zdravlje roditelja predstavlja značajan element porodičnog funkcionisanja. Depresija, anksiozni poremećaji, poremećaji ličnosti i problemi povezani sa zloupotrebom

psihoaktivnih supstanci mogu uticati na sposobnost roditelja da obezbedi stabilnu emocionalnu podršku, odgovarajući nadzor i dosledne vaspitne postupke. Međutim, prisustvo mentalnog poremećaja kod roditelja samo po sebi ne znači da će dete razviti antisocijalno ili kriminalno ponašanje. Rizik zavisi od prirode i težine problema, kvaliteta odnosa roditelja i deteta, socioekonomskih okolnosti i dostupnosti podrške. Meta-analiza Goodmana i saradnika (2011) pokazala je povezanost maternalne depresije sa različitim oblicima psihopatologije kod dece, pri čemu se odnos može objašnjavati kombinacijom bioloških, psiholoških i porodičnih mehanizama. Posebno su značajni procesi kroz koje roditeljska psihopatologija može uticati na kvalitet roditeljstva, emocionalnu regulaciju deteta i porodičnu atmosferu. Sa kriminološkog stanovišta, značajno je naglasiti da se razvoj antisocijalnog ponašanja ne može objasniti samo prisustvom psihičkih teškoća kod roditelja. Istraživanja intergeneracijskog prenosa kriminalnog ponašanja pokazuju da se povezanost kriminaliteta roditelja i dece delimično objašnjava porodičnim, socioekonomskim i individualnim faktorima (Farrington et al., 2009). Zbog toga je primerenije govoriti o kombinaciji faktora rizika, a ne o direktnom uzročno-posledičnom odnosu.. Izloženost nasilju može biti povezana sa različitim emocionalnim i ponašajnim posledicama, uključujući strah, anksioznost, teškoće u regulaciji emocija, agresivnost i probleme u socijalnom funkcionisanju. Jovanović (2010) nasilje u porodici posmatra kroz karakteristike učinilaca i žrtava, kontekst u kome se nasilje odvija i društvenu reakciju na ovu pojavu. U domaćoj kriminološkoj literaturi posebno se naglašava da porodično nasilje

nije samo privatni porodični problem, već društveni fenomen koji zahteva koordinisanu institucionalnu reakciju. Sličan zaključak proizlazi i iz rada Nikolić-Ristanović (2000), koja analizira povezanost nasilja u porodici i kriminaliteta žena, ukazujući na složen odnos između viktimizacije i kasnijeg kriminalnog ponašanja. Ovakav pristup je važan jer pokazuje da osoba izložena nasilju ne mora nužno ostati samo u poziciji žrtve, već dugotrajna viktimizacija, u određenim okolnostima, može biti povezana i sa kasnijim problemima u ponašanju.

Nalazi longitudinalnih istraživanja takođe ukazuju na značaj iskustva zlostavljanja i zanemarivanja u detinjstvu. Widom i Maxfield (2001) su, na osnovu longitudinalnog istraživanja, utvrdili povezanost dokumentovanog zlostavljanja i zanemarivanja u detinjstvu sa kasnijom delinkvencijom i kriminalitetom. Sa aspekta teorije socijalnog učenja, dete može usvajati obrasce ponašanja posmatranjem značajnih drugih, naročito roditelja i drugih članova porodice (Bandura, 1977). Ukoliko se agresivno ili nasilno rešavanje konflikata kontinuirano prikazuje kao prihvatljiv način ostvarivanja ciljeva, povećava se mogućnost da dete takve obrasce internalizuje. Ipak, ovaj proces nije automatski, jer na razvoj ponašanja utiču i škola, vršnjaci, šira društvena sredina, individualne karakteristike i zaštitni faktori.

Zanemarivanje predstavlja oblik neadekvatnog roditeljskog postupanja koji može uključivati nedostatak fizičke brige, nadzora, emocionalne podrške i odgovarajuće stimulacije deteta. Za razliku od pojedinačnih epizoda konflikta, dugotrajno zanemarivanje može predstavljati hroničan razvojni rizik.Hildyard i Wolfe (2002) ukazuju

da zanemarivanje može imati ozbiljne posledice na kognitivni, socijalno-emocionalni i ponašajni razvoj deteta. Posebno je značajno zanemarivanje u ranom detinjstvu, kada se formiraju osnovni obrasci emocionalnog vezivanja, socijalnog funkcionisanja i regulacije ponašanja. Emocionalna deprivacija može doprineti teškoćama u razvoju poverenja, empatije i adekvatnog odnosa prema drugim ljudima. Kod pojedine dece mogu se javiti povlačenje i internalizovani problemi, dok kod druge mogu biti prisutni agresivnost, impulsivnost i različiti oblici eksternalizovanog ponašanja. Zbog toga zanemarivanje treba posmatrati kao faktor koji može povećati razvojnu ranjivost deteta, ali ne kao direktan uzrok kasnijeg kriminalnog ponašanja .U domaćem kontekstu, značaj zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja posebno naglašavaju Igrački i Brašovan Delić (2022), koji ukazuju na potrebu koordinisanog postupanja institucija u zaštiti dece koja su izložena nasilju u porodici.

Transgeneracijski prenos kriminalnog i devijantnog ponašanja predstavlja proces u kome se određeni obrasci ponašanja pojavljuju u više generacija iste porodice. Ovaj proces ne treba shvatiti kao jednostavan biološki ili genetski prenos kriminaliteta. Naprotiv, istraživanja ukazuju na značaj kombinacije porodičnih, socijalnih, individualnih i mogućih bioloških faktora. Farrington, Coid i Murray (2009) su u okviru Cambridge Study on Delinquent Development pokazali postojanje intergeneracijske povezanosti kriminalnog ponašanja, ali su istovremeno pokazali da se ta povezanost delimično objašnjava porodičnim, socioekonomskim i individualnim faktorima. To znači da dete koje odrasta u porodici u kojoj postoji

kriminalitet nije predodređeno da postane izvršilac krivičnih dela. Na prenos obrazaca mogu uticati različiti mehanizmi: posmatranje i imitacija ponašanja roditelja, prihvatanje kriminalnih normi, nedostatak adekvatnog roditeljskog nadzora, porodični konflikti, siromaštvo, zloupotreba psihoaktivnih supstanci i povezivanje sa devijantnim vršnjačkim grupama. Zbog toga je za prevenciju kriminaliteta od posebnog značaja prekidanje negativnih obrazaca u porodici kroz rano prepoznavanje problema, psihološku i socijalnu podršku, rad sa roditeljima i razvoj pozitivnih obrazaca komunikacije i vaspitanja.

Mentalno zdravlje članova porodice ne može se posmatrati odvojeno od šireg socioekonomskog konteksta. Siromaštvo, nezaposlenost, nesigurnost stanovanja, socijalna izolacija i hronični porodični stres mogu povećati opterećenje roditelja i otežati ostvarivanje stabilnog i podržavajućeg porodičnog okruženja. Evans, Li i Whipple (2013) ukazuju da izloženost većem broju kumulativnih faktora rizika može imati nepovoljnije razvojne posledice nego izloženost pojedinačnom stresoru. Ovo je značajno za razumevanje kriminalnog ponašanja jer se ono često pojavljuje u kontekstu više međusobno povezanih problema, a ne kao posledica jednog izolovanog faktora. Hronični stres i traumatska iskustva mogu negativno uticati na emocionalnu regulaciju, razvoj socijalnih veština i načine suočavanja sa konfliktima. Kada su takvi uslovi udruženi sa slabim roditeljskim nadzorom, porodičnim nasiljem, zloupotrebom supstanci ili nepovoljnim vršnjačkim uticajima, razvojni rizik može biti dodatno povećan. U tom smislu, kriminalno ponašanje treba posmatrati kroz multifaktorski model, u

kome se individualni faktori prepliću sa porodičnim i društvenim okolnostima. Ovakav pristup je u skladu i sa domaćim kriminološkim radovima koji naglašavaju značaj porodične sredine, socioekonomskih uslova i kvaliteta socijalizacije u razvoju maloletničke delinkvencije (Igrački & Ilijić, 2025).

6. Empirijska istraživanja i analiza podataka

Empirijska istraživanja ukazuju na povezanost mentalnog zdravlja članova porodice, porodične dinamike i razvoja delinkventnog i antisocijalnog ponašanja kod dece i adolescenata. Ipak, ove veze ne treba tumačiti kao direktne uzročno-posledične odnose, jer na razvoj kriminalnog ponašanja utiču brojni individualni, porodični, školski i društveni faktori. Dean et al. (2012) ukazuju na povezanost roditeljske istorije mentalnih poremećaja sa kriminalnim osudama potomaka, pri čemu mentalni poremećaj roditelja predstavlja jedan od mogućih faktora rizika, a ne samostalan uzrok kriminalnog ponašanja. Farrington (2005) među značajnim faktorima rizika navodi nedovoljan roditeljski nadzor, neujednačenu ili strogu disciplinu, roditeljske konflikte, narušene porodične odnose, antisocijalno ponašanje roditelja i nepovoljne socioekonomske uslove. Slično tome, Hoeve et al. (2009), u meta-analizi 161 istraživanja, ističu značaj roditeljskog nadzora, psihološke kontrole, odbacivanja i neprijateljskog roditeljskog ponašanja u vezi sa maloletničkom delinkvencijom.

U domaćoj literaturi maloletnički kriminalitet se posmatra kao složen fenomen čiji nastanak i razvoj zavise od međusobnog delovanja individualnih, porodičnih i socioekonomskih faktora.

Poseban značaj imaju kvalitet roditeljstva, stabilnost porodice, školsko okruženje i odnosi sa vršnjacima. Porodični odnosi predstavljaju važan faktor u razumevanju nasilnog ponašanja maloletnika, uključujući i nasilje prema roditeljima, dok se pitanje porodičnog nasilja razmatra i sa aspekta krivičnopravne zaštite članova porodice (Igrački & Ilijić, 2016; Stevanović & Igrački, 2015; Batrićević & Stanković, 2015; Škulić, 2015).

Mentalne teškoće roditelja mogu biti povezane sa smanjenim roditeljskim kapacitetima, slabijim nadzorom nad decom, učestalijim porodičnim konfliktima i drugim nepovoljnim okolnostima. Međutim, njihov uticaj ne može se posmatrati izolovano, već u kontekstu prisustva drugih faktora rizika i zaštitnih faktora. Deca mogu različito reagovati na slična nepovoljna iskustva, pri čemu podržavajuće okruženje i prisustvo zaštitnih faktora mogu doprineti njihovoj otpornosti. Istovremeno, siromaštvo i kumulativno dejstvo većeg broja psihosocijalnih rizika mogu imati nepovoljne posledice po mentalno zdravlje i doprineti pojavi eksternalizovanih problema u ponašanju (Rutter, 2006; Evans & Cassells, 2014). Rezultati istraživanja podržavaju biopsihosocijalni i multifaktorski pristup, prema kojem kriminalno ponašanje nastaje kroz složenu interakciju individualnih karakteristika, psiholoških procesa, porodičnog okruženja i širih društvenih uslova (Engel, 1977). Porodica predstavlja značajan razvojni kontekst, ali njen uticaj nije deterministički. Na razvoj i ponašanje deteta utiču kvalitet roditeljskih odnosa, stepen roditeljskog nadzora, dostupnost socijalne podrške, karakteristike školskog okruženja i individualne osobine deteta (Goodman et al., 2011; Rutter, 2006).

Domaća literatura dodatno potvrđuje značaj porodičnih faktora u razumevanju maloletničke delinkvencije. U porodicama maloletnih delinkvenata mogu biti prisutne određene psihopatološke i porodične karakteristike, ali ih je potrebno posmatrati u okviru šireg sistema faktora koji utiču na razvoj i ponašanje deteta (Stevanović, 1999). Prema teoriji socijalnog učenja, deca mogu usvajati određene obrasce ponašanja putem posmatranja i imitacije značajnih osoba iz svog okruženja (Bandura, 1977). U tom smislu, nasilje, agresivna komunikacija i drugi devijantni obrasci ponašanja mogu predstavljati modele koje dete usvaja, pri čemu njihov uticaj zavisi i od odnosa sa vršnjacima, iskustava u školi i šire socijalne sredine. Poseban značaj u vezi sa maloletničkom delinkvencijom imaju roditeljski nadzor i kontrola (Ćopić & Stevković, 2018). Teorija opšteg pritiska pruža dodatno objašnjenje načina na koji nepovoljna porodična iskustva, konflikti, zanemarivanje i nasilje mogu doprineti nastanku negativnih emocionalnih stanja i devijantnih oblika reagovanja (Agnew, 2006). Povezanost porodičnih odnosa i nasilničkog ponašanja maloletnika dodatno je potvrđena u domaćoj literaturi (Batrićević & Stanković, 2015). Istovremeno, prisustvo podrške porodice, kvalitetnih odnosa sa odraslim osobama, pozitivnog školskog okruženja i dostupne psihološke pomoći može doprineti razvoju otpornosti deteta na nepovoljne životne okolnosti (Rutter, 2006).

Važnu ulogu imaju i socioekonomski uslovi u kojima porodica funkcioniše. Siromaštvo, nezaposlenost, socijalna isključenost i materijalna nesigurnost mogu povećati nivo porodičnog stresa i otežati stabilno funkcionisanje porodice. Kumulativno dejstvo

nepovoljnih socioekonomskih uslova može imati značajan uticaj na razvoj dece, posebno kada je praćeno drugim faktorima rizika (Evans et al., 2013). Zbog toga je mentalno zdravlje članova porodice potrebno posmatrati u širem kontekstu dostupnosti zdravstvene, psihološke i socijalne podrške. U prevenciji maloletničke delinkvencije poseban značaj imaju rano prepoznavanje faktora rizika, pružanje podrške porodici i jačanje roditeljskih kapaciteta. Efikasna prevencija podrazumeva uključivanje roditelja i organa socijalne zaštite, kao i primenu preventivnog, vaspitnog i rehabilitacionog pristupa u okviru maloletničkog pravosuđa (Batrićević, 2010; Ćopić, 2023). Preventivne aktivnosti trebalo bi da budu usmerene na povezivanje porodice, škole, zdravstvenih i socijalnih službi, policije i pravosudnih institucija.

Empirijska istraživanja u ovoj oblasti primenjuju kvantitativne, kvalitativne i kombinovane metodološke pristupe, uključujući upitnike, skale procene, intervjue, studije slučaja i analizu službenih evidencija. Longitudinalna istraživanja omogućavaju praćenje promena i odnosa među varijablama tokom vremena, dok presečne studije prvenstveno pružaju podatke o povezanosti između posmatranih pojava. U obradi i analizi podataka primenjuju se deskriptivna statistika, korelacione i regresione analize, kao i analize medijacije i moderacije. Pri interpretaciji rezultata potrebno je uzeti u obzir i kontrolisati faktore kao što su socioekonomski status, obrazovanje, pol, uzrast i prethodno delinkventno ponašanje. Ograničenja analize odnose se prvenstveno na oslanjanje na postojeću literaturu i heterogenost korišćenih

istraživačkih pristupa, zbog čega rezultate različitih istraživanja nije uvek moguće neposredno porediti. Ipak, nalazi dostupnih istraživanja ukazuju na potrebu da se odnos između mentalnog zdravlja članova porodice i kriminalnog ponašanja posmatra kao multifaktorski i razvojni proces. Njegovo ispoljavanje zavisi od međusobne interakcije mentalnog zdravlja, kvaliteta roditeljstva, porodičnih odnosa, iskustava nasilja i viktimizacije, socioekonomskih uslova, socijalne podrške i individualnih karakteristika deteta. Zbog toga su u prevenciji značajni integrisani programi koji istovremeno obuhvataju jačanje porodice i roditeljskih kapaciteta, unapređivanje mentalnog zdravlja i razvoj zaštitnih faktora u školi i lokalnoj zajednici.

7. Prevencija i intervencije

Prevencija kriminalnog ponašanja u kontekstu mentalnog zdravlja članova porodice zahteva multidisciplinaran i kontinuiran pristup koji obuhvata pojedinca, porodicu, školu i širu društvenu zajednicu. Poseban značaj imaju rana identifikacija problema, procena rizika i pravovremena intervencija, jer omogućavaju ublažavanje faktora rizika i jačanje zaštitnih faktora. Mentalno zdravlje članova porodice predstavlja važan element preventivnog delovanja, posebno zbog njegove povezanosti sa porodičnom dinamikom i funkcionisanjem. Zbog toga prevencija ne bi trebalo da bude usmerena samo na ponašanje pojedinca, već i na porodične i socijalne uslove u kojima se ono razvija. Akcenat je na podršci mentalnog zdravlja i unapređenju porodičnog funkcionisanja u prevenciji kriminalnog ponašanja.

Važnu ulogu u prevenciji problema u ponašanju imaju programi podrške porodici koji su usmereni na unapređenje roditeljskih kompetencija, kvaliteta komunikacije, emocionalnih veština i stabilnosti porodičnog okruženja. Programi pozitivnog roditeljstva mogu doprineti poboljšanju ponašanja dece, unapređenju roditeljskih postupaka, povećanju roditeljskog samopouzdanja i boljoj kontroli roditeljske ljutnje (Sanders et al., 2012). Posebnu pažnju zahtevaju intervencije namenjene roditeljima koji se suočavaju sa problemima mentalnog zdravlja, pri čemu se mogu primenjivati psihoterapija, savetovanje, psihoedukacija i različiti oblici socijalne podrške. U prevenciji i tretmanu problema u ponašanju značajno mesto zauzimaju psihološke intervencije, posebno kognitivno-bihevioralni programi. Ovi programi usmereni su na promenu disfunkcionalnih obrazaca mišljenja i ponašanja, razvoj samokontrole i unapređenje socijalnih veština. Kognitivno-bihevioralne intervencije mogu doprineti smanjenju kriminalnog ponašanja, dok kvalitet njihove implementacije i nivo obučenosti realizatora predstavljaju značajne faktore koji mogu uticati na ostvarene ishode (Lipsey et al., 2007). Pored individualnog tretmana, značajno mesto zauzimaju porodične i multisistemske intervencije koje istovremeno obuhvataju porodicu, školu, vršnjačku grupu i širu društvenu zajednicu. Ovakav pristup omogućava istovremeno delovanje na različite faktore koji mogu doprineti razvoju i održavanju problematičnih obrazaca ponašanja kod adolescenata. Porodični tretmani, uključujući multisistemsku terapiju, imaju empirijsku podršku u radu sa adolescentima koji ispoljavaju poremećaje ponašanja i delinkventno ponašanje

(Henggeler & Sheidow, 2012). Efikasnost ovakvih intervencija povezana je sa istovremenim delovanjem na porodično funkcionisanje i različite nivoe adolescentovog neposrednog i šireg okruženja (Henggeler, 2012).

U domaćem kontekstu, porodični i društveni faktori predstavljaju značajan element razumevanja maloletničke delinkvencije. Razumevanje maloletničke delinkvencije zahteva sagledavanje individualnih, porodičnih i društvenih okolnosti, uz uvažavanje razvojnih karakteristika maloletnika (Škulić & Stevanović, 1999). Poseban krivičnopravni tretman maloletnika predstavlja važan aspekt društvene reakcije na maloletničku delinkvenciju, imajući u vidu njihov uzrast, razvojne karakteristike i specifičan pravni položaj (Škulić, 2010). Obrazovni sistem ima značajnu preventivnu funkciju, jer škola može predstavljati važan zaštitni faktor u razvoju dece i adolescenata. Programi socijalnog i emocionalnog učenja usmereni su na razvoj emocionalne regulacije, socijalnih veština, odgovornog donošenja odluka i kvalitetnijih međuljudskih odnosa. Primena ovakvih programa povezana je sa poboljšanjem socijalnih i emocionalnih veština, ponašanja i školskog uspeha, što je pokazano meta-analizom 213 programa koja je obuhvatila više od 270.000 učenika (Durlak et al., 2011).

Pored preventivnih programa, značajnu ulogu u prevenciji i tretmanu problema u ponašanju imaju škole, centri za socijalni rad, zdravstvene ustanove, policija i pravosudni sistem. Njihova međusobna saradnja omogućava pravovremeno prepoznavanje faktora rizika, koordinisano pružanje pomoći i kontinuitet

intervencija. Kod maloletnika koji su već došli u kontakt sa sistemom krivičnog pravosuđa posebno je važno uvažavanje njihovih razvojnih karakteristika i specifičnosti njihovog pravnog položaja (Škulić & Stevanović, 1999). Nakon izvršenja krivičnog dela, intervencije je potrebno usmeriti i na procese resocijalizacije i reintegracije osuđenih lica. U tom kontekstu značaj imaju restorativni pristupi i različiti modeli resocijalizacije, koji obuhvataju postupke usmerene na preuzimanje odgovornosti, obnovu narušenih odnosa i ponovno uključivanje pojedinca u zajednicu (Batrićević & Kovačević, 2021). Šire društvene mere predstavljaju važan deo sveobuhvatne prevencije kriminalnog ponašanja. Smanjenje siromaštva, dostupnost zdravstvenih i usluga mentalnog zdravlja, podrška porodici, zaštita dece i razvoj lokalnih socijalnih servisa mogu doprineti smanjenju izloženosti faktorima rizika. Prevencija kriminalnog ponašanja zbog toga zahteva povezivanje zdravstvenog, obrazovnog, socijalnog i pravosudnog sektora, umesto oslanjanja isključivo na mere krivičnopravnog sistema. Rano prepoznavanje problema u ponašanju, porodičnih konflikata, teškoća u roditeljstvu i problema mentalnog zdravlja omogućava pravovremeno reagovanje i primenu odgovarajućih intervencija. Intervencije je potrebno prilagođavati razvojnom periodu i nivou rizika. U ranom detinjstvu naglasak je prvenstveno na podršci roditeljima, razvoju sigurnih porodičnih odnosa i stvaranju stabilnog okruženja, dok se tokom adolescencije veća pažnja usmerava na školu, vršnjačke odnose, emocionalnu regulaciju i prevenciju rizičnih ponašanja.

Holistički pristup prevenciji povezuje mentalno zdravlje članova porodice, porodičnu dinamiku i dostupnost socijalne podrške, čime se omogućava istovremeno sagledavanje individualnih i kontekstualnih faktora koji utiču na ponašanje. Sličan princip primenjuje se i u multisistemskim pristupima koji obuhvataju više nivoa adolescentovog okruženja i istovremeno se usmeravaju na porodicu, školu, vršnjake i zajednicu (Henggeler & Sheidow, 2012). Prevencija kriminalnog ponašanja treba da bude integrisana, razvojno usmerena i zasnovana na dokazima, uz rano prepoznavanje faktora rizika, jačanje roditeljskih kompetencija, dostupnost usluga mentalnog zdravlja, razvoj socijalnih i emocionalnih veština, primenu porodičnih intervencija i koordinisano delovanje relevantnih institucija. Povezivanje pitanja mentalnog zdravlja, porodičnog funkcionisanja, maloletničke delinkvencije, društvene reakcije i resocijalizacije omogućava sveobuhvatnije sagledavanje mogućnosti prevencije i tretmana problema u ponašanju (Igački, 2026; Batrićević & Kovačević, 2021; Škulić & Stevanović, 1999).

8. Zaključak

Na osnovu teorijskih razmatranja i pregleda relevantnih empirijskih istraživanja može se zaključiti da mentalno zdravlje članova porodice, kvalitet porodičnih odnosa i šire socijalne okolnosti predstavljaju značajne faktore povezane sa razvojem problema u ponašanju, uključujući antisocijalne i kriminalne obrasce ponašanja. Porodica, kao primarni kontekst socijalizacije, ima važnu ulogu u oblikovanju emocionalnih obrazaca, načina uspostavljanja i

održavanja međuljudskih odnosa, socijalnih veština i sistema vrednosti, koji mogu imati značajne implikacije za kasnije funkcionisanje pojedinca u širem društvenom okruženju. Ovakvo shvatanje u skladu je sa ekološkim pristupom razvoju, prema kojem se razvoj pojedinca odvija u okviru međusobno povezanih sistema i konteksta u kojima živi (Bronfenbrenner, 1979).

Pregled dostupnih istraživanja ukazuje na to da mentalne teškoće i poremećaji kod roditelja, naročito kada su praćeni nepovoljnim porodičnim odnosima, nedovoljnom emocionalnom podrškom, neadekvatnim ili nekonzistentnim roditeljstvom, kao i izloženošću konfliktima i nasilju, mogu biti povezani sa povećanim rizikom od razvoja problema u ponašanju kod dece i adolescenata. Međutim, odnos između mentalnog zdravlja roditelja i ishoda kod dece ne može se tumačiti kao jednostavan niti deterministički. Uticaj pojedinačnih rizičnih faktora zavisi od njihovog međusobnog delovanja sa različitim individualnim, porodičnim i društvenim karakteristikama. Nalazi o povezanosti mentalnog zdravlja roditelja i razvojnih ishoda kod dece, uključujući istraživanja o maternalnoj depresiji i psihopatologiji kod dece, ukazuju na značaj porodičnog konteksta, ali ne pružaju osnov za zaključak da mentalni poremećaj roditelja neposredno ili nužno dovodi do kriminalnog ponašanja deteta (Goodman et al., 2011). Jedan od mogućih mehanizama putem kojih porodično okruženje može biti povezano sa razvojem ponašanja jeste proces socijalnog učenja. Deca i adolescenti usvajaju određene obrasce ponašanja kroz posmatranje i interakciju sa značajnim osobama iz svog okruženja. Shodno tome, načini na koje članovi porodice ispoljavaju emocije, rešavaju konflikte,

uspostavljaju granice i reaguju na različite životne situacije mogu predstavljati važne modele za razvoj ponašanja deteta (Bandura, 1977). Istovremeno, prisustvo rizičnih faktora ne podrazumeva nužno razvoj kriminalnog ili antisocijalnog ponašanja. Istraživanja o rezilijentnosti ukazuju na značaj zaštitnih faktora i individualnih razlika u načinu reagovanja na nepovoljne životne okolnosti. Stabilni odnosi sa roditeljima i drugim značajnim osobama, podrška neposrednog socijalnog okruženja, pozitivna razvojna iskustva i dostupnost adekvatnih oblika stručne pomoći mogu doprineti ublažavanju negativnih posledica izloženosti rizicima i podsticanju adaptivnog razvoja (Rutter, 2006). Stoga je prilikom razmatranja odnosa između porodičnih faktora i problema u ponašanju neophodno istovremeno uzeti u obzir i rizične i zaštitne faktore.

U tom kontekstu, poseban značaj imaju rana identifikacija rizičnih okolnosti i pravovremeno uključivanje odgovarajućih oblika podrške i intervencije. Podrška porodici, dostupnost psiholoških i drugih stručnih usluga, kao i saradnja institucija iz oblasti socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstvene zaštite mogu doprineti stvaranju povoljnijih razvojnih uslova za decu i adolescente. Preventivni pristup stoga ne bi trebalo da bude usmeren isključivo na individualne karakteristike deteta ili adolescenta, već i na porodične i šire društvene okolnosti koje mogu predstavljati izvor rizika, ali i važan potencijal za zaštitu i podršku. Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da je odnos između mentalnog zdravlja članova porodice i kriminalnog ponašanja složen, višefaktorski i razvojno uslovljen. Mentalno zdravlje roditelja i kvalitet porodičnih odnosa ne mogu se posmatrati kao izolovani uzroci kriminalnog ponašanja, već

kao faktori čiji se značaj ostvaruje kroz njihovu interakciju sa individualnim karakteristikama, razvojnim iskustvima i širim socijalnim okolnostima. Razumevanje ove pojave stoga zahteva integrisan i multidisciplinaran pristup koji objedinjuje psihološku, porodičnu i društvenu perspektivu. Buduća istraživanja trebalo bi da dodatno ispituju navedene odnose primenom longitudinalnih istraživačkih dizajna, kako bi se preciznije sagledala dinamika između porodičnih rizičnih faktora, mentalnog zdravlja i razvoja problema u ponašanju tokom različitih razvojnih perioda. Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti ispitivanju međusobnog delovanja rizičnih i zaštitnih faktora, kao i razlikama između pojedinaca koji, uprkos izloženosti nepovoljnim porodičnim okolnostima, ne razvijaju problematične obrasce ponašanja. Uključivanje različitih kulturnih i društvenih konteksta dodatno bi moglo doprineti potpunijem razumevanju načina na koji porodične karakteristike i šire društveno okruženje oblikuju razvojne ishode i mogućnosti prevencije problema u ponašanju.

Literatura

Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology, 30*(1), 47–88. https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x

Agnew, R. (2006). *Pressured into crime: An overview of general strain theory*. Oxford University Press.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.

Batrićević, A. (2010). Vaspitne mere pojačanog nadzora maloletnika u krivičnom pravu Finske i Italije. *Strani pravni život, 54*(1), 197–212.

Batrićević, A. (2014). Compulsory psychiatric treatment of offenders in Serbia – Legislative frameworks, current state and recommendations. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 33*(2), 89–114.

Batrićević, A. (2014). Obavezno psihijatrijsko lečenje prestupnika u Srbiji, zakonski okviri, trenutno stanje i preporuke. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 33*(2), 89–114.

Batrićević, A., & Kovačević, M. (2021). Restorative performance and the resocialization of convicted persons. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 40*(1), 25–49. https://doi.org/10.47152/ziksi2021012

Batrićević, A., & Stanković, V. (2015). Maloletnici kao učinioci porodičnog nasilja nad roditeljima: Zastupljenost, karakteristike i državna reakcija. U I. Stevanović (Ur.), *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja* (str. 333–347). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence, 11*(1), 56–95. https://doi.org/10.1177/0272431691111004

Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.

Ćopić, S. (2004). Wife abuse in the countries of the former Yugoslavia. *Feminist Review, 76*(1), 46–64. https://doi.org/10.1057/palgrave.fr.9400137

Ćopić, S. (2023/2024). Snižavanje starosne granice krivične odgovornosti – večita dilema? *Crimen, 14*(3), 235–247. https://doi.org/10.5937/crimen2303235C

Ćopić, S., Nikolić-Ristanović, V., & Petrović, N. (2010). Nasilje u porodici u Vojvodini i društvena reakcija. U V. Nikolić-Ristanović (Ur.), *Nasilje u porodici u*

Vojvodini (str. 93–123). Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

Ćopić, S., & Stevković, Lj. (2018). Roditeljski nadzor i kontrola kao faktor maloletničke delinkvencije: Rezultati međunarodne ankete samoprijavljivanjem delinkvencije. U I. Stevanović (Ur.), *Pravda po meri deteta* (str. 279–294). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Dean, K., Mortensen, P. B., Stevens, H., Murray, R. M., Walsh, E., & Agerbo, E. (2012). Criminal conviction among offspring with parental history of mental disorder. *Psychological Medicine, 42*(3), 571–581.

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development, 82*(1), 405–432. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x

Engel, G. L. (1977). The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science, 196*(4286), 129–136. https://doi.org/10.1126/science.847460

Evans, G. W., & Cassells, R. C. (2014). Childhood poverty, cumulative risk exposure, and mental health in emerging adults. *Clinical Psychological Science, 2*(3), 287–296.

Evans, G. W., Li, D., & Whipple, S. S. (2013). Cumulative risk and child development. *Psychological Bulletin, 139*(6), 1342–1396. https://doi.org/10.1037/a0031808

Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 12*(3), 177–190.

Farrington, D. P. (2011). Families and crime. In M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner (Eds.), *The Oxford handbook of criminology* (5th ed., pp. 130–157). Oxford University Press.

Farrington, D. P., Coid, J. W., & Murray, J. (2009). Family factors in the intergenerational transmission of offending. *Criminal Behaviour and Mental Health, 19*(2), 109–124. https://doi.org/10.1002/cbm.717

Goodman, S. H., Rouse, M. H., Connell, A. M., Broth, M. R., Hall, C. M., & Heyward, D. (2011). Maternal depression and child psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical Child and Family Psychology Review, 14*(1), 1–27. https://doi.org/10.1007/s10567-010-0080-1

Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.

Henggeler, S. W. (2012). Multisystemic therapy: Clinical foundations and research outcomes. *Psychosocial Intervention, 21*(2), 181–193. https://doi.org/10.5093/in2012a12

Henggeler, S. W., & Sheidow, A. J. (2012). Empirically supported family-based treatments for conduct disorder and delinquency in adolescents. *Journal of Marital and Family Therapy, 38*(1), 30–58. https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.2011.00244.x

Hildyard, K. L., & Wolfe, D. A. (2002). Child neglect: Developmental issues and outcomes. *Child Abuse & Neglect, 26*(6–7), 679–695. https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00341-1

Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. University of California Press.

Hoeve, M., Dubas, J. S., Eichelsheim, V. I., van der Laan, P. H., Smeenk, W., & Gerris, J. R. M. (2009). The relationship between parenting and delinquency: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology, 37*(6), 749–775. https://doi.org/10.1007/s10802-009-9310-8

Igrački, J. (2012). Policija kao subjekt u prevenciji zlostavljanja dece. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31(1), 259-275.

Igrački, J. (2013). Nasilničko ponašanje: Krivičnopravni i kriminološki aspekt. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 32*(2), 203–213.

Igrački, J., & Stevanović, Z. (2015). Modern programs of juvenile delinquency prevention. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 34*(1), 169–179.

Igrački, J., & Ilijić, Lj. (2016). Kriminalitet maloletnika – stanje u svetu i u Srbiji. *Strani pravni život, 60*(1), 185–200.

Igrački, J., & Brašovan Delić, M. (2022). Protection of victims of psychological abuse as type of domestic violence in criminal procedure. *Journal of Eastern European Criminal Law*, (2).

Igrački, Jasmina and Brašovan Delić, Marina (2023) *Prepoznavanje dece kao žrtve nasilja u porodici i njihova zaštita u krivičnom postupku.* In: Međunarodni naučni skup "Izazovi i perspektive razvoja pravnih sistema u XXI vijeku": zbornik radova. Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet, Banja Luka, pp. 179-198. ISBN 978-99976-54-19-9

Jovanović, S. (2010). *Pravna zaštita od nasilja u porodici*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Jovanović, S. (2019). Novi krivičnopravni odgovori Republike Srbije na nasilje nad ženama. *Temida, 22*(2), 169–187.

Jovanović, S., & Ćopić, S. (2025). Strategije za prevenciju i iskorenjivanje femicida: Pravne, institucionalne i društvene dimenzije, izazovi i perspektive. *Pravni zapisi, 16*(2), 345–371. https://doi.org/10.5937/pravzap16-62165

Jovanović, S., & Pašalić, Z. (2016). Maloletni učinioci prekršaja sa elementima nasilja. *Crimen, 7*(3), 397–410.

Kovačević, M., Kovačević-Lepojević, M., & Turanjanin, V. (2017). Nasilje u porodici – opšta razmatranja i osvrt na stanje u Srbiji. *Društvene devijacije, 2*(2), 62–69.

Lipsey, M. W., Landenberger, N. A., & Wilson, S. J. (2007). Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders. *Campbell Systematic Reviews, 3*(1), 1–27. https://doi.org/10.4073/csr.2007.6

Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review, 3*(5), 672–682. https://doi.org/10.2307/2084686

Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Harvard University Press.

Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review, 100*(4), 674–701. https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674

Murray, J., Farrington, D. P., & Sekol, I. (2012). Children's antisocial behavior, mental health, drug use, and educational performance after parental incarceration: A systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin, 138*(2), 175–210. https://doi.org/10.1037/a0026407

Nikolić-Ristanović, V. (1998). Victims and police in Belgrade. *International Review of Victimology, 6*(1), 1–17. https://doi.org/10.1177/026975809800600104

Nikolić-Ristanović, V. (1999). Living without democracy and peace: Violence against women in the former Yugoslavia. *Violence Against Women, 5*(1), 63–80. https://doi.org/10.1177/10778019922181158

Nikolić-Ristanović, V. (2000). *Od žrtve do zatvorenice: Nasilje u porodici i kriminalitet žena*. Viktimološko društvo Srbije; Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Prometej.

Nikolić-Ristanović, V. (2002). *Porodično nasilje u Srbiji*. Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

Nikolić-Ristanović, V. (2002). *Social change, gender and violence: Post-communist and war-affected societies*. Kluwer Academic Publishers.

Nikolić-Ristanović, V. (2011). Feminist research and activism on violence against women: Linking the local and the global. *Feminist Review, 98*(1_suppl), e21–e35.

Nikolić-Ristanović, V. (Ur.). (2010). *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

Nikolić-Ristanović, V. (Ur.). (2016). *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavljivanjem delinkvencije*. Prometej.

Nikolić-Ristanović, V., & Ćopić, S. (2010). *Pomoć i podrška ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji*. Viktimološko društvo Srbije; Prometej.

Patterson, G. R., & Dishion, T. J. (1985). Contributions of families and peers to delinquency. *Criminology, 23*(1), 63–79. https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1985.tb00326.x

Patterson, G. R., & Stouthamer-Loeber, M. (1984). The correlation of family management practices and delinquency. *Child Development, 55*(4), 1299–1307. https://doi.org/10.2307/1129999

Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D., & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist, 44*(2), 329–335. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.2.329

Raine, A. (2013). *The anatomy of violence: The biological roots of crime*. Pantheon Books.

Repetti, R. L., Taylor, S. E., & Seeman, T. E. (2002). Risky families: Family social environments and the mental and physical health of offspring. *Psychological Bulletin, 128*(2), 330–366. https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.2.330

Rutter, M. (2006). Genes and behavior: Nature–nurture interplay explained. Blackwell Publishing.

Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. U B. M. Lester, A. S. Masten, & B. McEwen (Ur.), *Resilience in children* (str. 1–12). Blackwell Publishing. https://doi.org/10.1196/annals.1376.002

Sanders, M. R. (2012). Development, evaluation, and multinational dissemination of the Triple P-Positive Parenting Program. *Annual Review of Clinical Psychology, 8*, 345–379.

Sanders, M. R., Baker, S., & Turner, K. M. T. (2012). A randomized controlled trial evaluating the efficacy of Triple P Online with parents of children with early-onset conduct problems. *Behaviour Research and Therapy, 50*(11), 675–684. https://doi.org/10.1016/j.brat.2012.07.004

Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Free Press.

Siegel, L. J. (2018). *Criminology: The core* (7th ed.). Cengage Learning.

Siegel, L. J. (2018). *Criminology: Theories, patterns, and typologies* (13th ed.). Cengage Learning.

Stevanović, I. (2018). Special measures of child protection in criminal proceedings. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

Stevanović, I. (2020). *Izazovi u postpenalnom prihvatu maloletnih učinilaca krivičnih dela u Srbiji: Norme, praksa i mere unapređenja*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Stevanović, I. (2023). Izazovi u postpenalnom prihvatu maloletnih učinilaca krivičnih dela u Srbiji. [Podaci o publikaciji potrebno je proveriti prema originalnom izdanju].

Stevanović, I., & Vujičić, N. (2019). Rad u javnom interesu i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom u Republici Srbiji i povrat: Analiza uspešnosti primene iz ugla istraživača. *Crimen, 10*(1).

Stevanović, Z. (1999). [Rad o porodičnim i psihopatološkim karakteristikama maloletnih delinkvenata]. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Stevanović, Z., & Igrački, J. (2015). Modern programs of juvenile delinquency prevention. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 34*(1), 169–179.

Stevanović, Z., & Igrački, J. (2015). Primena preventivnih programa u radu sa maloletnim prestupnicima. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 34*(1), 169–179.

Škulić, M. (2010). Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu. *Crimen, 1*(2), 202–227.

Škulić, M. (2015). Nasilje u porodici – nedovoljno kvalitetno zakonsko rešenje, nedosledna praksa, brojni problemi i dileme. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 117–141.

Škulić, M., & Stevanović, I. (1999). *Maloletni delinkventi u Srbiji: Neka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava*. Jugoslovenski centar za prava deteta.

Vasiljević-Prodanović, D., & Kovačević, M. (2020). Jednoroditeljske porodice i maloletnička delinkvencija. *Društvene devijacije, 5*(1), 488–493. https://doi.org/10.7251/zcmz2001488v

Vujičić, N. (2019). Psihijatrijsko lečenje i krivično pravo: Primena mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi u SPB Gornja Toponica. *Revija za kriminologiju i krivično pravo, 57*(2), 77–97.

Vujičić, N. (2020). Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Republici Srbiji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 39*(1), 119–136.

Widom, C. S. (1989). The cycle of violence. *Science, 244*(4901), 160–166. https://doi.org/10.1126/science.2704995

Widom, C. S., & Maxfield, M. G. (2001). *An update on the "cycle of violence"*. National Institute of Justice, U.S. Department of Justice.

World Health Organization. (2022). *Mental health: Strengthening our response*. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response

World Health Organization. (2022). *World mental health report: Transforming mental health for all*. World Health Organization.